

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA AGRICULTURII ÎN DACIA ÎNAINTE DE CUCERIREA ROMANĂ

Problema obștilor la daci

(PARTEA I)

DE

A. BODOR

Una din sarcinile istoriografiei patriei noastre este prelucrarea amănunțită a problemei agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. S-au făcut unele încercări, au apărut unele prelucrări mai lungi sau mai scurte, însă marea lor majoritate se mulțumesc să publice doar date, sau ajung la concluzii care astăzi nu mai pot fi considerate juste.

În *Getica*¹, pe baza datelor arheologice și a izvoarelor scrise, Pârvan ne zugrăvește agricultura la daci. El reușește să prezinte un tablou fidel al acestei agriculturi, însă unele concluzii la care ajunge par să fie depășite.

Ocupația de bază a dacilor de mult stabilizați — după Pârvan — era agricultura și creșterea animalelor. În timp de război, o parte a nobililor supraveghea lucrarea pământului, iar cealaltă parte asigura apărarea cetăților. Cele mai importante munci gospodărești erau îndeplinite de femei, care măcinau griul, țeseau haine din cînepă. Grânele se păstrau în gropi special pregătite. Pământul se lucra în comun, schimbîndu-se în fiecare an atît locul, cît și lucrătorii. Alături de cultivarea cerealelor era foarte răspîndită și cultura viței de vie, cu excepția unor regiuni muntoase din miază-noapte, unde nu se putea cultiva. Materialul principal din care se făceau uneltele agricole și cele casnice și din care se construiau locuințele era lemnul. De aceea — după Pârvan — întreaga agricultură și economie a geților aparține „epocii de lemn”. Astfel el consideră întreaga cultură a dacilor drept o „cultură a lemnului”. Cu toate că pomenește fiarele de plug, coasele, secerele și cosoarele de fier de tip getic de la Munkács, totuși, în urma săpăturilor de la Piscul Crăsanilor, ajunge la concluzia

¹ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 132 și urm.

finală că înaintea cuceririi romane Dacia se caracteriza prin „cultura lemnului”.

Săpăturile făcute după moartea marelui savant și bogatul material arheologic scos la suprafață ne dau posibilitatea de a înțelege mai bine agricultura dacilor și ne-au înlesnit totodată studierea structurii societății dacice.

Tratînd procesul separării satului de oraș la daci, Mihail Macrea¹ se oprește și la problema agriculturii, analizînd mai cu seamă raporturile de proprietate. El constată că avem puține date referitoare la formele de proprietate și la agricultura din Dacia; totuși există câteva informații care pot aduce lumini mai clare în aceste probleme. O asemenea informație este oda 24 din cartea a III-a a *Odelor* lui Horațiu, care a fost mult timp fals interpretată și neînțeleasă².

Pe baza acestei ode, M. Macrea stabilește că „în vremea lui August la daci era aceeași formă de proprietate obștească a pămîntului, despre care se spune că a existat și la germani”, iar după aceasta trage concluzia că în vremea lui Burebista și a urmașilor săi imediați nu se poate vorbi de un mod de producție sclavagist.

Credem că afirmația lui M. Macrea este justă într-o privință și anume în aceea că în Dacia a existat forma obștească (colectivă) a proprietății pămîntului. Proprietatea obștească are însă mai multe forme: proprietatea colectivă a obștilor gentile, a obștilor familiale și a obștilor sătești³. Aceste proprietăți comune corespund diferitelor trepte ale dezvoltării. Considerăm deci pripită orice afirmație după care proprietatea comună ar exclude existența orînduirii sclavagiste. Trebuie cercetată mai temeinic valoarea documentară a odei lui Horațiu și confruntată cu datele furnizate de arheologie; va trebui să cercetăm dacă în vremea lui Burebista și în epoca următoare societatea dacică se găsea într-adevăr pe aceeași treaptă de dezvoltare pe care stăteau suebii, după relatările lui Caesar, și despre ce fel de proprietate comună se poate vorbi în această societate.

În legătură cu fragmentul cunoscut al lui Criton, M. Macrea afirmă că la daci, regii și nobilii nu aveau moșii întinse, după cum susțin C. Patsch și alții, ci în timpul războaielor cu romanii au fost luate măsuri pentru asigurarea și apărarea bunului mers al agriculturii, ceea ce este întotdeauna posibil într-o uniune tribală și în democrația militară, fapt care nu este incompatibil cu proprietatea comună⁴.

Marele merit al lui M. Macrea este că ridică problema agriculturii dacilor într-un fel cu totul nou, pe baza materialismului istoric, din punctul de vedere al legăturii între agricultură și societate.

Amintim și articolul lui V. Canarache⁵, în care arată, pe baza datelor arheologice, dezvoltarea uneltelor agricole pe teritoriul țării noastre și atrage atenția cercetătorilor asupra sarcinilor ce le revin în această pri-

¹ M. Macrea, *Procesul separării orașului de sat la daci*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, București, 1954, p. 137 și urm.

² Horațiu, *Carmina*, III, 24.

³ Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ediția a II-a, Ed. de stat pentru literatură politică, 1955, p. 316.

⁴ M. Macrea, *op. cit.*, p. 140.

⁵ V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul R.P.R. în epoca veche*, „S.C.I.V.”, I, 1950, nr. 2 p. 83—109.

vință. Unele afirmații ale sale le considerăm însă pripit făcute. Vom reveni la acestea.

C. Daicoviciu, în monografia arheologică despre Piatra Roșie, recent apărută, schițează, pe baza materialului găsit, unele caractere ale societății dacice înainte de cucerirea romană, tratind și problema agriculturii la daci. Ajunge la concluzia că în această epocă din pătura agricultorilor s-au desprins meșteșugarii, a apărut proprietatea privată asupra pământului. Alături de marile moșii regale, și „nobilimea geto-dacică” posedă pământuri întinse, cirezi și turme pe care lucrau nu numai sclavii, ci și unii dintre acei țărani care formează plebea (*comati*)¹.

Scopul studiului nostru este de a cerceta formele agriculturii la daci și situația proprietății asupra pământului, iar din aceste date de a trage câteva concluzii referitoare la raporturile sociale existente în Dacia înaintea cuceririi romane.

Despre agricultura Daciei înaintea cuceririi avem puține izvoare scrise. Câteva observații răzlețe ale scriitorilor antici, câte o imagine poetică — iată tot ce ne poate servi ca punct de plecare în studierea agriculturii, în afară de rezultatele săpăturilor arheologice, care au o deosebită importanță tocmai datorită lipsei izvoarelor scrise. O dată cu studierea uneltelor agricole ieșite la lumină, putem urmări dezvoltarea treptată a agriculturii începind din epoca neolitică pînă la cucerirea romană.

Se pune problema: cînd a apărut la noi prima societate în care se practica agricultura?

Agricultura ca ocupație de bază a omului apare în procesul de dezvoltare a neoliticului. Stabilirea exactă a cronologiei culturilor neolitice din țara noastră e o sarcină complexă și deși ea nu este rezolvată definitiv, totuși s-au făcut unele încercări foarte valoroase². Pe baza acestora, apariția agriculturii la noi trebuie căutată în Moldova în cultura de tip band-ceramic - liniar, în Oltenia probabil în cea de tip Fiera (în orice caz începuturile neoliticului de tip Starčevo), iar în Transilvania în culturile de tip Criș și Tisa.

Nu avem intenția să prezentăm aici lungă cale a dezvoltării uneltelor agricole de la seceri din oase, de lemn și de lut pînă la cele de fier sau a plugului făcut dintr-o ramură de copac pînă la plugul de fier — *planararum*, făcut după model roman.

Dintre monumentele scrise ne vom ocupa numai de acelea care aruncă lumină asupra formei agriculturii și asupra felului proprietății la daci. Din descrierea lui Varro³ aflăm că geto-dacii își țineau grînele în gropi săpate în pămînt. Săpăturile au dovedit într-adevăr acest fapt. De la Vergiliu⁴ cunoaștem formele creșterii în grajduri a animalelor și producerea de nutrețuri pentru iarnă, de la Ovidiu⁵ aflăm lucruri interesante referitoare la dezvoltarea mijloacelor de transport ale geto-dacilor și la

¹ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 130.

² I. Nestor, *Probleme noi în legătură cu neoliticul din R.P.R.*, „S.C.I.V.”, I, nr. 2, 1950, p. 208—219; idem, *Cultura ceramicii liniare în Moldova*, „S.C.I.V.”, II, nr. 2, 1951, p. 17—26.

³ *Res Rust.*, I, 57, 2.

⁴ Vergilius, *Georgica*, III, 350 și urm.

⁵ Ovidiu, *Tristia*, III, 10, 34.

marele rol economic al femeii în munca lor casnică¹, iar din descrierea făcută asupra strălucirii plugului putem trage concluzia existenței plugului de fier. Pe columna lui Traian și pe monumentul de la Adamclisi se văd scene care reprezintă muncile agricole și pastorale.

Dintre puținele izvoare scrise referitoare la agricultura geto-dacică, trebuie să subliniem oda cunoscută a lui Horațiu, care, după părerea noastră, pusă într-o lumină potrivită, lămurește problemele cele mai importante ale agriculturii dacice. Din păcate, istoriografia de pînă acum nu a analizat suficient acest important monument literar. Unii pur și simplu l-au privat de valoare documentară, iar alții, interpretindu-i greșit textul, au ajuns la constatări care au dat un tablou fals nu numai agriculturii dacice, ci și relațiilor sociale dacice din primul secol dinaintea erei noastre și din era noastră.

Gr. Tocilescu se ocupă pentru prima oară mai amănunțit cu descrierea lui Horațiu, însă ajunge la concluzia că poetul antic idealizează popoarele nordice și că descrierea sa este mai de grabă de natură poetică și satirică decît istorică².

V. Pârvan, dimpotrivă, consideră relatările lui Horațiu egale în valoare istorică cu însemnările lui Varro asupra gropilor de cereale ale tracilor. El este de părere că descrierea lui Horațiu este valabilă mai ales în ce privește cîmpiile, unde geților le stăteau la dispoziție întinse terenuri cultivabile; deoarece geții—după părerea lui—schimbau încontinuu terenurile de cultivat în așa fel, încît aceleași ogoare să nu fie cultivate doi ani consecutivi. Amintește chiar că acest obicei se întâlnește și la germani, iberi, celți și slavi³. M. Macrea în studiul citat⁴ încearcă să analizeze textul lui Horațiu și ajunge la concluzia că situația descrisă de Horațiu este pe deplin identică cu situația la care se referă Engels pe baza relatărilor lui Caesar și Tacit și că la daci în epoca lui August a existat aceeași proprietate comună asupra pămîntului despre care se amintește și la germani. Această proprietate asupra pămîntului corespunde proprietății gentilece și prin urmare nu se poate afirma că la daci ar fi putut să se formeze relații de producție sclavagiste⁵, deși, întocmai ca la germani, nobilimea gentilică a triburilor și poporul de rînd nu se bucurau în aceeași măsură de proprietatea asupra pămîntului⁶. Așadar, proprietatea comună asupra pămîntului la geto-daci era proprietatea gentilică și în funcție de acest fapt societatea dacică nu a depășit cadrul comunei gentilece.

Nu va fi lipsită de interes prezentarea părerii unui economist burghez belgian, Emil de Lavelaye⁷, în legătură cu această problemă. Lavelaye dovedește, pe baza unui imens material, forma de proprietate comună asupra pămîntului la popoarele din epoca antică, din cea medievală și din cea contemporană. Printre argumentele referitoare la proprietatea comună, Lavelaye amintește și narațiunea lui Horațiu despre proprietatea

¹ Ovidiu, *Ex Ponto*, III, 8, 11.

² Gr. Tocilescu, *Dacia înaintea de romani*, București, 1888, p. 731—734.

³ V. Pârvan, *Getica*, p. 136.

⁴ M. Macrea, *op. cit.* p. 138.

⁵ *Ibidem*, p. 139.

⁶ *Ibidem*, p. 140.

⁷ E. de Lavelaye, *A tulajnon és kezdelleges alakjai*, Ford. Bartha Béla, Budapesta, 1897.

comună la geți. Ajunge la concluzia că și la geți este vorba de o diviziune a muncii între cele două grupuri ale populației (un grup care se ocupă cu agricultura și altul cu războaiele), care se schimbă alternativ, cultivând pământul în folosul întregului trib. Caesar spune același lucru despre suebi, care sînt cea mai puternică gîntă teutonică. Trăsătura comună a geților și suebilor constă în aceea că jumătate din populație lucrează și pentru cealaltă jumătate, alternînd, ceea ce — constată Lavelaye¹ — 'dă de bănuît că la început stringeau în comun recolta și apoi o împărțeau.

Greșeala comună a interpretatorilor de mai sus este aceea că pornesc de la constatarea că geții cei aspri, cîntați de Horațiu, și suebii lui Caesar își cultivă cîmpiile lor întinse în același fel de comunitate, schimbîndu-se anual unii pe alții, înlocuind plugul cu sabia. Nu au controlat dacă Horațiu a redat o imagine fidelă a societății dacice, dacă societatea dacică din secolele dinaintea și de după era noastră se găsea pe aceeași treaptă de dezvoltare pe care erau germanii în epoca lui Caesar. Ce l-a făcut pe Horațiu să înfățișeze un tablou atît de idealizat asupra geto-dacilor, care au produs atîta neliniște la Roma în epoca lui Augustus, să-i prezinte drept exemplu pentru romanii avizi de comori, molesiiți și destrăbălați? Cercetătorii de pînă acum n-au căutat să vadă dacă toate afirmațiile lui Horațiu corespund adevărului istoric, comparîndu-le cu datele arheologice. Toate acestea fac necesară o analiză mai profundă a textului lui Horațiu, care spune despre geți următoarele:

. melius
vivunt et rigidi Getae,
Immetata quibus uigera liberas
Fruges et Cererem ferunt
Nec cultura placet longior annua,
Defunctumque laboribus
Aequali sorte recreat vicarius²

15

¹ E. de Lavelaye, *op. cit.*, vol. I, p. 112—113.

² Horațiu, *Carmina*, III, 24—10—16. Comentariile în ce privește interpretarea textului se potrivesc în general. Horațiu îi numește pe geți *rigidi* din cauza sălbăticiunii regiunii. Vergiliu amintește de asemenea pe geți în *Eneida*, VII, 604 („deși își duce puterea militară funestă împotriva geților — adică Roma — deschide și în asemenea împrejurări porțile lui Ianus”). *Immetata* are înțelesul de nedefinit, nedivizat (nempărțit) — *non terminala, non divisa*. *Liberas* nu este o interpretare poetică a epocii de aur, adică nu vrea să spună că pământul rodea fără să fie muncit deloc, așa cum folosește Vergiliu cuvîntul în *Georgica*, I, 127: „Ipsa tellus liberius nullo poscente ferebat”, ci înseamnă că produsele pământului sînt comune tuturor. *Nec cultura placet longior annua*, adică același pămînt nu este lucrat decît într-un an ca la suebi, iar în anul următor se supune cultivării un alt teren. *Defunctum laboribus* se referă la acela care s-a obosea cu cultivarea pămîntului în anul precedent. După alții *defunctum* = *liberatum* în sensul întrebuintat și de Vergiliu („*Magis pelagi defuncte periclis*”). *Eneida*, VI, 83), adică cel care a scăpat de munca agricolă. *Recreat*: îl împrespătează, îl recrează prin odihnă, îl schimbă. *Aequali sorte* — cu soartă asemănătoare. Sub cuvîntul *sors* nu se înțelege noțiunea abstractă de „soartă, situația asemănătoare” — la care trimite cei mai mulți comentatori — ci „tragerea la sorți” cu care au distribuit pămîntul. *Vicarius* — urmaș, locuitor, cei care urmează. La Roma *vicarius* a însemnat sclavul care aparținea de bunul — *peculium* — unui alt sclav. Multe inscripții amintesc de servitorul sclavului, de *vicarius* sau *vicaria* (vezi. R. H. Barrow, *Slavery in the Roman Empire*, p. 102), în schimb în izvoarele literare nu sînt amintiți aproape deloc. În ceea ce privește cele de mai sus, vezi: Pseudodraconi, *Scholia in Horatium vetustiora*, Otto Keller, vol. I, MCMII; A. Cartelier-Louis Passerat, *Quinti Horatii opera*, Paris, 1892; Adolf Kiessling, *Q. Horatius Flaccus, Oden und Epoden*, Siebente Auflage, Berlin, 1930; Wirth Gyula, *Szemelvények Quintus Horatius Flaccus műveiből*, Budapesta, 1911 etc.

adică: „Mai bine trăiesc și geții cei aspri, ale căror pământuri nehotărnicite le aduc roade și recolte libere. Nici nu le place să se ocupe mai mult de un an cu agricultura, iar cel care în anul precedent și-a încheiat munca este înlocuit cu un altul cu aceeași menire”.

Conform celor de mai sus, geții nu cunosc proprietatea privată asupra pământului, ogoarele lor nu sînt împărțite, le lucrează în comun și produsele le consumă tot în comun. Același pământ îl lucrează numai timp de un an, în anul următor cultivă un alt teren, cînd alți oameni le iau locul pe brazdă, ca aceia care au obosit să se poată odihni. Textul nu menționează, dar comentariile afirmă, bazîndu-se pe obiceiurile întîlnite la alte popoare, că acela care a terminat munca în agricultură, în anul de odihnă face serviciul militar.

Același lucru pe care-l afirmă Horațiu despre geți, îl spune și Caesar despre suebi¹:

„Ginta suebilor — spune Caesar — este cea mai mare și mai războinică dintre toate gințile germanice. După cum se spune, aveau o sută de așezări (*pagus*) din ale căror hotare scoteau anual cu scopuri războinice cîte o mie de ostași.

Cei rămași acasă cultivă pămîntul pentru ei și pentru cei plecați, iar în anul următor aceștia pleacă la război, iar lucrătorii de anul trecut rămîn acasă, dar nimeni nu are un ogor al său și nimeni nu poate lucra aceeași bucată de pămînt mai mult de un an. Consumă puține cereale, se hrănesc mai ales cu produse lactate și cu carnea cirezilor și umblă mult la vînat”.

Caesar, în cartea a VI-a a operei sale despre războiul cu galii, completează de fapt cele spuse mai sus cu următoarele:

„Nimeni nu are un pămînt sau un teren delimitat, care să formeze proprietatea sa. Dar în fiecare an magistrații și șefii delimitează apartenența ginților (*gentes*) și a familiilor conviețuitoare (*cognationes hominum*)”².

Din confruntarea conținutului celor două texte reiese că Horațiu spune despre geți exact același lucru pe care-l spune Caesar despre suebi, adică despre germani.

Nici geții, nici suebii nu cunosc ogoarele delimitate prin hotare și haturi, nimeni nu poate cultiva aceeași bucată de pămînt doi ani la rînd, agricultura alternează, la membrii ginților, cu activitatea militară. Cele două afirmații identice pentru geți și suebi reflectă oare o identitate de fapte, este oare vorba de aceeași treaptă de dezvoltare? Credem că nu.

¹ *Sueborum gens est longe maxima et bellicosissime Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula millia armatorum bellandi causa ex finibus educunt. Reliqui qui domi manserunt, se atque illos alunt, hi rursus in vicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic neque agricultura nec ratio atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt multumque sunt in venationibus.* Caesar, *De Bello Gallico*, IV, 1.

² Caesar, *De Bello Gallico*, VI, 22: *Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui tunc una coierunt, quantum et quo loco visum est agri attribunt, atque anno post alio transire cogunt.*

Din compararea celor două texte reiese că în esență Horațiu a redat în versuri despre geți, ceea ce Caesar a spus în proză despre suebi :

HORATIUS, *Carmina*, III, 24, 10 :

Caesar, *De Bello Gallico*, IV, I :

. . . *melius*

*Vivunt et rigidi Getae
Immetata quibus iugera liberas
Fruges et Cererem ferunt
Nec cultura placet longior annua*

*Defunctum laboribus
Aequali recreat sorte vicarius*

*Sed privati ac separati agri apud eos
nihil est*¹.
*Neque longius anno remanere uno in
loco incolendi causa licet*².
*Reliqui, qui domi manserunt se atque
illos alunt, hi rursus in vicem anno post
in armis sunt, illi domi remanent.*

Identitatea celor două texte este evidentă fără nici un comentariu.

Chiar și de aici reiese că Horațiu, în caracterizarea agriculturii și a societății getice, a ținut seama de agricultura și orinduirea socială a germanilor, descrise de Caesar, ba chiar a luat drept bază opera lui Caesar. Justețea acestei constatări se confirmă tot mai mult, dacă comparăm societatea germană din timpul lui Caesar cu societatea geto-dacică de atunci.

În vremea lui Iulius Caesar germanii trăiesc în organizații gentilece. Ocupația lor principală nu este agricultura, ci creșterea vitelor. Nu cunosc proprietatea privată asupra pământului, nu au parcele de pământ mărginite de haturi, ci în fiecare an magistrații și șefii lor militari împart pământul între ginte și obștiile familiale, schimbând locul. Dezvoltarea forțelor de producție este într-un stadiu primitiv. Nu se ocupă cu plăcere de agricultură (*Agricultura non student*). Schimbarea de la an la an a terenurilor alese pentru agricultură necesită mutarea așezărilor omenești. După cum constată Kosminski³ — conform mărturiei lui Caesar — pământul nu era lucrat de familii izolate, ci de marile grupări gentilece (*cognationes hominum*), așa-numitele „familii mari”, adică comunitățile familiale. Îndeletnicirea lor principală era creșterea vitelor. Alimentele de câpetenie erau laptele, cașul și carnea. Cea mai mare parte a timpului și-o petrec la vânătoare. Religia lor — judecând după descrierea lui Caesar — nu a ajuns pînă la antropomorfism, în schimb cultul corpurilor cerești este general. La ei nu găsim o pătură de preoți bine definită, care să fie desprinsă de comunitate cum este la gali. Nu au conducători permanenți, însă în caz de război își aleg un șef militar. În timp de pace nu au o conducere comună, ci viața publică este dirijată de capii ginților și ai triburilor : „principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt”.

Comerțul este puțin dezvoltat ; vînd comercianților care trec pe teritoriile lor numai ceea ce au luat pradă în războaie. Pun mare preț pe ospitalitate.

În astfel de împrejurări, populația nu este stabilă, ci foarte mobilă, mai ales în timpul atacurilor inamice. Caesar spune că triburile germanice de dincolo de Rin, cu ocazia campaniilor sale, și-au părăsit așezările și plecînd în regiuni îndepărtate cu familiile și cu bunurile lor, s-au ascuns în păduri, îngreunînd în acest fel operațiile militare ale romanilor.

¹ Caesar, *De Bello Gallico*, VI, 21 : *Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios.*

² *Ibidem*, VI, 22 : *...atque anno post alio transire cogunt.*

³ E. A. Kosminski, *История средних веков*, Moscova, 1952, I, p. 36—37.

Organizațiile gentilice germane prezentate de Caesar au fost caracterizate prin lipsa claselor sociale. Caesar afirmă clar că la ei este egalitate socială, „deoarece orice om vede că avutul său este egal cu avutul celor mai puternici”¹.

„Din cauza lipsei proprietății particulare asupra pământului, ei nu se străduiesc să-și facă rost de moșii mari, iar cei puternici nu tind să expulzeze poporul de rînd de pe pământul lui, . . . la ei lipsește setea de bani din care se nasc învrăjbirea și certurile”².

Evident că din textul lui Caesar reiese caracterul societății gentilice germane.

Puterea principală o deține adunarea poporului: numai în timp de război își aleg conducători militari, care au drept de viață și de moarte asupra membrilor comunității.

Engels observă că „la Caesar germanii în parte abia se așezaseră în mod statornic, iar în parte erau încă în căutarea unei asemenea așezări”³ și că, pe lângă faptul că gințile au cultivat în comun pământul, la suebi au existat deja obștile familiale comuniste⁴.

Din cele menționate mai sus reiese prin urmare că germanii din timpul lui Caesar și printre ei suebii, care au ajuns pe treapta cea mai înaltă a dezvoltării, trăiau încă din plin în societatea gentilică a comunei primitive și nu ajunseseră nici pe treapta democrației militare.

Superioritatea societății geto-dacice reiese clar dacă comparăm caracteristicile mai importante ale acestei societăți cu societatea suebo-germanică din timpul lui Caesar.

În ce privește domiciliul stabil, după cum spune Engels, o parte a triburilor germane abia se așezaseră, iar cealaltă parte încă își căuta un loc stabil pentru așezare. În secolul I înaintea erei noastre, nici nu se mai pune problema stabilizării definitive a geto-dacilor. După cum arată și Pârvan⁵, stabilitatea lor o dovedesc printre altele și instituțiile lor militare. La toți barbarii, adică pe cursul Dunării, la triburile germanice și iraniene, tot poporul: femeile, copiii împreună cu cirezile, iau parte la operațiile militare. Înainte de a începe orice luptă își adăpostesc familiile și puținele lor bunuri în fortărețe formate din care, în spatele cimpului de luptă. Geții, deoarece se stabiliseră și nu duceau o viață nomadă, își trimit la război numai trupele. După cum relatează scriitorii contemporani, armata lor avea o organizație bine încheagată, avea trupe aparte de infanterie și cavalerie. Ca o urmare a vieții sedentare este faptul că agricultura la ei era mult mai dezvoltată, iar în regiunile de cîmpie constituia fără îndoială ocupația principală. Columella, deși afirmă că geții sînt „*galaktopotai*”⁶, adică se hrănesc exclusiv cu lapte, constatare pe care s-ar putea s-o fi luat din tradiția literară anterioară, totodată știe și menționează și faptul că geții erau foarte pricepuți în agricultură⁷. Triburile

¹ Caesar, *De Bello Gallico*, VI, 22: „cum suos quisque opes cum potentissimis aequari videat” . . .

² *Ibidem*: . . . ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant . . . ne qua oriatu pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur.

³ Fr. Engels, *op. cit.*, p. 317.

⁴ *Ibidem*, p. 315.

⁵ V. Pârvan, *Getica*, p. 148—149.

⁶ Columella, *De re rustica*, VII, 2.

⁷ *Ibidem*: . . . quibusdam nationibus frumenti expertibus.

tracice, și printre ele geții, au fost considerate de greci încă din vechime triburi de agricultori. O altă tradiție le atribuia lor introducerea agriculturii în Attica¹. Cerealele tracice sînt cunoscute prin calitatea lor. Conform informațiilor lui Theophrastos, Tracia și regiunea Pontului sînt regiuni producătoare de cereale, tocmai din cauza alternanței frigurilor și căldurilor mari².

Arrian, povestind campania lui Alexandru cel Mare din 335 î.e.n. împotriva geților, spune că soldații care au trecut în nordul Dunării au găsit lanuri întinse de grâu și au fost nevoiți să culce la pămînt spicele cu ajutorul lăncilor ca să poată înainta³. Iar în ce privește Moesia de atunci, Solin observă că strămoșii romani au numit-o pe bună dreptate „grînar” (*Ceris horreum*)⁴. Deocamdată, chiar neținînd seama de mărturiile arheologice, nu mai încapem îndoială asupra faptului că agricultura geto-dacică din secolul I înaintea erei noastre nu numai că era la un nivel mai ridicat decît agricultura germanilor din timpul lui Caesar, ci era și îndeletnicirea principală a locuitorilor. Așezarea definitivă și agricultura dezvoltată indică natural nu numai o treaptă mai înaltă a dezvoltării forțelor de producție, ci și a relațiilor de producție.

La această concluzie ajungem dacă aruncăm o scurtă privire și asupra comerțului. Suebii nu făceau de fapt comerț cu produsele lor, ci vindeau negustorilor care treceau pe la ei numai prada de război. Nivelul înalt al dezvoltării comerțului geto-dac, apariția începuturilor producției de mărfuri le dovedesc atît datele numismatice, cît și cele arheologice. Este cunoscut faptul că aproape din fiecare ținut al Daciei a ieșit la iveală un număr mai mare sau mai mic de monede, așa-numite „dacice-barbare”, pe care șefii triburilor locale le băteau după modele grecești sau mai cu seamă macedonene. Apariția monedei locale, chiar dacă este într-o formă primitivă, dovedește existența pieței interne, adică o formă embrionară, începătoare, a producției de mărfuri. Apariția timpurie a banilor grecești și răspîndirea lor generală pe teritoriul patriei noastre, iar mai tîrziu, începînd din primul sfert al secolului I î.e.n., răspîndirea într-o măsură tot mai mare a banilor romani dovedesc o stare relativ dezvoltată a comerțului, în orice caz o treaptă care a depășit, dar poate că nu a înlăturat, stadiul schimbului simplu. Kolobova⁵, analizînd raporturile reciproce dintre coloniile grecești de la Marea Neagră și populația băstinașă, constată că chiar și existența coloniilor grecești dovedește nivelul relativ ridicat al dezvoltării teritoriilor interne, adică faptul că triburile din vecinătatea coloniilor grecești puteau stabili legături economice și comerciale cu orașele grecești numai în cazul cînd producția lor făcea posibilă vînzarea anumitor supraproduse.

Săpăturile arheologice clarifică de asemenea legăturile strînse care existau între orașele grecești și teritoriile geto-dacice⁶.

¹ T. Sauciuc-Săveanu, *Cultura cerealelor în Grecia antică*, București, 1925, p. 71.

² Theophrastos, *De causa plant.*, III, 23, 4.

³ Arrianos, *Anabasis*, I, 4.

⁴ Solin, 22: *Mox Moesia, quos maiores nostri tunc Ceris horreum nominabant.*

⁵ Kolobova, „V.D.I.”, 1949, II, p. 121.

⁶ T. V. Blavatskaia, studiînd orașele de pe țărmul apusean al Mării Negre între secolele VII-I î.e.n., pe baza săpăturilor din patria noastră, rezumă în următoarele rînduri legăturile acestor orașe cu teritoriile locuite de geți: „Totodată trebuie să presupunem că legăturile comerciale întreținute cu teritoriile dinăuntru țării au avut o importanță de bază. Aceasta a fost

Negustorii greci transportau de pe teritoriile locuite de geto-daci în special animale, piei de animale, sclavi și nu în ultimul rând, cereale.

Orașele grecești de la Pont erau intermediarele comerțului dintre lumea elenistică și teritoriile getice, iar negustorii din aceste orașe, înaintând pe cursul Dunării, au depășit gurile Prutului și Siretului, au trecut în văile Siretului și Trotușului, au pătruns pe drumul Iezerului Mostiștea, iar prin pasul Buzău au ajuns la dacii din Ardeal. Astfel că cerealele pregătite pentru export din Pont nu erau atât produse ale coloniilor grecești, cât, mai ales, rodul muncii popoarelor băștinașe din jurul Mării Negre: scii și diferite triburi tracice¹.

Un alt drum comercial pornea din însăși Grecia și urca prin văile râurilor Axios (Vardar) și Margus (Morava); pe acest drum și-au adus negustorii greci uleiul și vinurile, în schimbul cărora au primit de la daci sclavi și materii prime².

Această scurtă privire asupra comerțului geto-dac, deși departe de a fi completă, dovedește că societatea suebo-germanică din timpul lui Caesar poate fi privită ca rămasă în urmă față de societatea geto-dacică, iar eforturile care vor să le situeze pe același nivel de dezvoltare duc la concluzii greșite și nejuste.

La aceeași concluzie ajungem și dacă comparăm religia și organizarea politică a geto-dacilor. În timp ce germanii din epoca lui Caesar n-au avut o preoțime separată, însemnările scriitorilor antici și săpăturile arheologice arată că în secolul I î.e.n. geto-dacii au instituții religioase bine formate, sanctuare, o ierarhizare a preoțimii în frunte cu marele preot, care deține cea mai mare putere după rege. Religia nu mai exprimă atitudinea mistică a comunității sau a indivizilor în fața forțelor necunoscute ale naturii, ci a devenit o instituție de stat ai cărei reprezentanți sînt preoții, sprijinitorii oficiali ai regelui și ai păturilor conducătoare.

sursa din care s-a clădit bunăstarea multor orașe de pe țărmul apusean al Mării Negre. Dacă în secolele VII-V î.e.n. găsim numele elenilor numai în jurul gurilor Siretului, acum, între secolele III-I, așezările grecești sînt răspîndite atît pe cursul Dunării și al afluenților săi. Această singură informație asupra apariției și extinderii grecilor în bazinul Dunării între secolele III-I î.e.n. a făcut posibilă studierea așezărilor locale. Așezările de la Poiana, Carsium, Piscul Crăsanilor, Spanțov, Căscioarele, Giurgiu, Zimnicea, Stolenești și Gemenea conțin, în afară de materiale locale, și multe amfore, opalțe, vase de sticlă și alte obiecte. Stampilele amforelor datînd din secolele III-I î.e.n. arată clar că acestea proveneau din Thasos, Rhodos și chiar din Cnidos. Este interesantă așezarea Piscul Crăsanilor de lângă Ialomița, unde s-au găsit vase din Megara și cupe din Delos și printre acestea nu numai bucăți importate, ci și de fabricație locală. Pe lângă obiecte a mai ieșit la iveală tot atunci și o mare cantitate de monede. Pe cursul Dunării și al cîtorva afluenți au ieșit la iveală bani din vremea lui Alexandru cel Mare și a lui Lysimach, tetradrahme din Thasos și „imitații barbare” ale acestora. Toate aceste date confirmă importanța pătrundere a comerțului grecesc în bazinul dunărean în epoca elenistică³. Rezumatul de mai sus, redat de Blavatskaia, poate fi completat cu rezultatele săpăturilor efectuate în timpul celui de-al doilea război mondial și în special după eliberare, care dovedesc că legăturile grecilor s-au extins nu numai asupra Munteniei, ci și asupra Olteniei și Transilvaniei. V. Blavatskaia, *Западно-понтийские города VII—I века до нашей эры*, Moscova, 1952, p. 124—125. Vezi și studiile lui Em. Condurachi, *Raporturi între autohtoni și greci în Dobrogea*, „S.C.I.V.”, II, 1951, nr. 2, p. 45—60, și *Contribuția săpăturilor arheologice organizate de Academia R.P.R. la Histria etc.*, în *Studii și referate privind istoria României*, I, București, 1954, p. 61—79.

¹ T. Sauciuc-Săveanu, *Cultura cerealelor în Grecia Antică*, p. 75.

² A. Alföldi, *Magyarország népei és a római birodalom*, Budapesta, 1932, p. 6.

O deosebire asemănătoare prezintă și organizarea politică. La germani, în afară de șeful ginților și triburilor, nu există o altă autoritate permanentă; numai în timp de război își aleg conducători militari cu putere deplină. Etnografii au înregistrat acest obicei și la indienii irochezi din America. La daci egalitatea de gintă și trib s-a sfârșit mai de vreme și deja în secolul III î.e.n. a luat naștere o oarecare autoritate centrală, s-au înfiripat uniunile de triburi și nu peste mult, tronul regelui a devenit ereditar¹.

Pe baza celor de mai sus trebuie să ajungem inevitabil la concluzia că în secolul I î.e.n. societatea geto-dacică era mai dezvoltată, se găsea la un nivel mai ridicat decât acela al societății triburilor suebo-germanice din epoca lui Caesar. Horațiu, prezentînd agricultura getică, urmează, în ce privește amănunțele, descrierea lui Caesar, versificînd-o. În timp ce societatea germanică este încă în stadiul obștilor gentilece și familiale, credem că geții au depășit acest stadiu, așa că în privința lor textul lui Horațiu nu are o valoare hotărîtoare. De fapt descrierea nu oglindește condițiile dacice, ci pe cele suebo-germanice și prin urmare nu poate servi drept mărturie a faptului că în societatea geto-dacică nu s-a format modul de producție sclavagist și că această societate nu depășise încă cadrele comunei primitive gentilece.

Cu toate acestea se pune problema dacă oda lui Horațiu nu ar avea totuși o oarecare valoare documentară, dacă nu se găsesc în ea unele aluzii care ar reflecta, cel puțin într-o oarecare măsură, realitatea istorică.

Dacii, mai ales începînd cu epoca lui Burebista, au întreprins multe acțiuni care i-au făcut cunoscuți la Roma. Faptele militare ale lui Burebista și cuceririle sale spre Pannonia și spre țărmul Mării Negre amenințau interesele Romei. Pe timpul războiului civil dintre Caesar și Pompeius, dacii s-au amestecat în treburile interne ale Romei devenind aliații lui Pompeius, dar nu avem date asupra participării lor efective la război. La sfîrșitul războaielor civile, în jurul anului 29 î.e.n., trupele lui Cotiso au năvălit peste Dunărea înghețată și au început să prade teritoriile Moesiei. Mai întîi, i-a respins Licinius Crassus și apoi Cornelius Lentulus². Iar Velleius Paterculus ne informează că Caesar a vrut să ducă cu sine pe Octavian la războaie împotriva geților și a partilor³.

August, împreună cu generalii săi, a dus multe campanii militare împotriva dacilor invadatori. Ba chiar a colonizat circa 50 000 de daci în partea de sud a Dunării, în Moesia⁴.

Despre aceste acțiuni militare amintește și monumentul din Ancyra⁵.

Deci, în epoca lui Horațiu, geto-dacii erau bine cunoscuți la Roma, însuși Horațiu îi cunoaște. Aceasta o dovedesc numeroasele indicații pe care le găsim mai ales în odele sale. Este cunoscut că Horațiu și-a scris primele trei cărți de ode între anii 30—23 î.e.n., în perioada formării și consolidării principatului, în epoca invaziilor regelui dac Cotiso și a

¹ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, p. 129—130.

² L. Annaeus Florus, *Epitomae*, IV, 12.

³ Velleius Paterculus, *Historia Romana*, II, 59.

⁴ Strabo, VII, 3, 10 (303).

⁵ *Citraquod (sc. flumen Danuvi) Dacorum transgressus exercitus meus auspiciis victus profligatusque est et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi romani perferre coegit.*

contraatacurilor Romei. Oda scrisă zeiței Fortuna, în care imploră ajutor pentru trupele plecate împotriva dușmanilor externi, ca și poezia tratată de noi, amintește pe scitul vagabond împreună cu dacul sălbatic¹. În oda închinată lui Mecaena, în care își laudă și propria sa imortalitate, amintește și despre daci². În oda a șasea³, care aparține ciclului de ode romane, fiind una din cele mai frumoase expresii ideologice a așa-zisei politici de pace a lui Augustus, se vorbește, pe de o parte despre ajutorul dat lui Antonius de către daci⁴, iar pe de altă parte despre atacurile repezi venite împotriva romanilor de dincolo de Dunăre.

Într-o altă odă⁵ închinată lui Mecaena face o aluzie la căderea regelui dac Cotiso, fapt amintit și de Annaeus Florus.

În sfârșit, și cartea a IV-a a odelor scrise între anii 17 și 13 î.e.n. pomeneste pe daci. Oda 15 a acestei cărți îl preamărește pe Augustus ca restauratorul păcii și onoarei imperiului, ca cel care a făcut să reinvie moravurile strămoșești. Nici poporul care locuiește în regiunea Dunării, nici geții, nici perșii necredincioși, nici triburile de lângă malurile riului Tanais — spune Horațiu — nu destramă pacea, legea imperiului⁶.

Horațiu, care a luat parte de la început la luptele politice ale epocii sale și mai târziu s-a împrietenit cu cei mai înalți conducători ai vieții politice, a cunoscut evenimentele cele mai de seamă ale epocii sale și, evident, a auzit multe despre triburile sau popoarele aliate cu Roma sau învrăjbite cu ea. Analiza operei sale poetice a dovedit că Horațiu, în ciuda concepției sale epicurene și stoice, a trăit intens evenimentele și marile probleme, luptele interne și externe ale epocii sale, care se oglindesc în poezia sa. Mașkin⁷, în monografia sa monumentală asupra principatului lui August — una dintre cele mai bune monografii despre această epocă — arată în mod convingător cum devine Horațiu interpretul ideologiei oficiale și cum se oglindesc în poezia lui năzuințele lui August precum și evenimentele epocii.

Nu știm dacă în sec. I î.e.n., în lumea romană, cineva va fi făcut măcar o încercare pentru descrierea amănunțită a istoriei și a societății geto-dacice. Ceea ce se știe despre geto-daci la Roma s-a putut afla din spusele ostașilor legiunilor și ale comercianților, spuse care nu erau întotdeauna demne de încredere în ceea ce privește amănuntele. Astfel, cuno-

¹ Horatius, *Carmina*, I, 35.

² *Ibidem*, II, 20.

³ *Ibidem*, III, 6.

⁴ Cassius Dio, II, 22.

⁵ Horatius, *Carmina*, III, 17–24.

⁶ *Ibidem*, IV, 15–17. În afară de locul citat, el îi mai amintește și pe geți în această odă. Pe daci în schimb îi pomeneste de mai multe ori. Din aceasta însă nu se poate conchide că cuvântul get la Roma a fost întrebuințat numai de poeții care cunoșteau bine izvoarele vechi grecești. Descrierea lui Strabon despre geto-daci face lipsite de temei ipotezele de acest soi. Întrebuințarea cuvântului get, în sens de denumire a unui popor era generală în secolul I î.e.n. și în secolul I e.n. Astfel îi amintește Tibullus în cartea a IV-a, I, 146, iar Propertius, în cartea a V-a, v. 39, vorbește despre „*hiberni Getae*”, în V, 44, despre „*astuti getae*”. Velleius Paterculus în *Historia Romana* (II, 59, 4) vorbește despre „*Bellum geticum*”, însă alte izvoare, amintind același război, întrebuințează cuvântul „*dacus*”; astfel de exemplu C. Suetonius Tranquillus în opera sa *De vita Caesarum* (în viața lui Iulius Caesar, c. 44) spune: „*Dacos, qui se in Pontum et Thraciam effuderant, coercere...*”.

⁷ N. A. Mașkin, *Principatul lui Augustus*. Ed. de stat pentru literatură științifică, București, 1954, p. 500–503.

științele lui Horațiu despre geți, culese prin asemenea surse, nu pot fi socotite ca neîndoielnice. Auzind că agricultura geților se practică într-o comunitate oarecare, necunoscînd însă amănuntele acestei exploatare în comun, Horațiu a luat ca bază agricultura suebo-germană prezentată de Caesar. Oricît de bine ar fi fost cunoscută la Roma tactica militară și invaziile geto-dacilor, precum și victoriile repurtate de generalii romani, care luptau împotriva lor, totuși, felul lor de viață, obiceiurile și relațiile lor de proprietate au rămas în acest timp încă necunoscute sau abia bănuite pe bază de știri cu totul vagi. Astfel, nici relatarea lui Horațiu nu poate fi privită ca un izvor sigur, ci, în cel mai bun caz, din versurile lui putem conchide că în agricultura geto-dacilor a fost dominantă o oarecare formă de comunitate, aceasta însă nefiind identică cu forma amintită la germani.

Ne aflăm aici în fața unui fenomen care apare adesea la poezii, ba chiar și la istoricii antici. Este obiceiul de a caracteriza situațiile, fenomenele și evenimentele vag cunoscute, după situațiile, fenomenele și evenimentele asemănătoare, bine cunoscute. Caracterizînd agricultura geților, ni se pare că Horațiu a recurs la acest procedeu.

Într-adevăr, caracterul comun al agriculturii geto-dacice e atestat și de alte izvoare scrise. Astfel, Iosephus Flavius, un scriitor iudeu, prezentînd cele trei curențe filozofice (*genera philosophiae*) ale evreilor contemporani din Palestina, ne face cunoscut modul de viață al fariseilor, sadduceilor și eseenilor. După caracterizarea eseenilor, el observă că aceștia de fapt au același mod de viață, ca aceia care la daci se numesc „pleistoi”¹. „*In summa eandem fere vivendi rationem sequuntur, quam hi, qui apud Dacos pleistoi nominantur*”².

Iosephus tratează chiar în două opere concepția eseenilor. În *Bellum Judaicum*³ povestește mai amănunțit, iar în *Antiquitates Judaicae* mai pe scurt și mai concis aceleași lucruri despre ei. Din cele două prezentări aflăm caracteristicile principale ale modului de viață și ale concepției eseenilor⁴. Ei se deosebesc de celelalte grupări iudaice din trei puncte de vedere: trăiesc în comunitatea bunurilor, cred în nemurirea sufletului și nu-și întemeiază familii sau dacă le întemeiază, pun mult preț pe virtutea femeii și pe viața familială curată. Evident că în

¹ Flavius Iosephus, *Antiquitates Judaicae*, XVIII, 2.

² Flavius Iosephus, *op. cit.* În originalul grecesc: Ἐοσι δὲ ὡδὲν παρηλλαγμένως ἀλλ’ὅτι μάλιστα ἐμφέροντες Δακῶν τοῖς πλείστοις λεγόμενοις. *Flavii Iosephi Opera*, eddidit et apparatus criticus instruxit Benedictus Niese, vol. IV, Berolini apud Weidemanos, MDCCCLXXX. „Οἱ πλείστοι” înseamnă „numărul cel mai mare”, „cei mai mulți”, „mulțimea”. În unele manuscrise, după cum observă Niese, se întrebuintează alți termeni: „πολλοταῖς” și „Κτισταῖς”. După Scaliger și Pârvan, primul ar indica prezența unor monahi la daci, iar cuvîntul „Κτισταῖς” înseamnă „întemeietori”, „ctitori”.

³ Flavius Iosephus, *Bellum Judaicum*, Traducere de Istóczy Gy., Budapesta, 1900, p. 120 și urm.

⁴ Cu doctrinele și felul de viață al eseenilor se ocupă și alți scriitori antici, cum sînt, de exemplu, Philo, Plinius, Epiphanius, Porphyrio, Eusebius și alții. Din relatările acestora aflăm că eseenii își recrutau membrii din toate păturile sociale. Cei mai mulți dintre ei au locuit pe țărmul de apus al Mării Moarte, după unii aproape de Hebron, după alții în pustiu Engadi. De cele mai multe ori și-au petrecut viața în sate, dar li aflăm și în orașe luînd parte activă la viața politică. Se ocupau îndeosebi cu agricultura, dar mulți dintre ei erau buni meșteșugari, îndeletnicindu-se cu diferite meserii, cu excepția pregătirii armelor, strict oprită de doctrina lor. Veniturile individuale le vărsau într-un fond comun, din care acopereau cheltuielile lor comunității. Vezi: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie; Hastings Encyclopaedia of Religion and Ethics*.

primul rînd comunitatea bunurilor l-a determinat pe Iosephus să-i compare cu dacii, iar pe baza celor menționate mai sus găsim trăsături asemănătoare și din celelalte puncte de vedere¹.

Observațiile lui Iosephus ar arăta, oricît de curios ar părea, că acest scriitor evreu a cunoscut pe daci. Dacă, însă, avem în vedere împrejurările vieții lui, nu putem să nu considerăm demne de încredere observațiile sale referitoare la daci. Iosephus, născut în 37 e.n., a trecut în anul 63 e.n. prin Roma, ca să-și apere niște compatrioți. După izbucnirea războiului iudaic s-a alăturat și el răsculaților, însă a ajuns îndată prizonierul romanilor, a devenit prietenul lui Vespasian și al lui Titus, ba chiar și-a luat numele lor. A luat parte la asediul Ierusalimului, apoi a trăit la Roma pînă la sfîrșitul vieții, avînd legături și cu curtea imperială. Operele istorice și le-a redactat sub Titus și Domițian, prin urmare atunci cînd legiunile lui Domițian s-au bătut pentru prima oară cu oștile lui Decebal. *Antichitățile iudaice* le-a terminat tocmai după aceste războaie, cu un an înainte de moartea sa, în 93 e.n.

Știînd toate acestea, putem considera firesc că în timpul războaielor cu dacii, obiceiurile, felul lor de a trăi, să fi fost mai bine cunoscute la Roma și să le fi cunoscut și Iosephus. De aceea îi compară pe eseeni cu ei, pentru că știa că cititorii îi cunosc pe daci.

¹ Referitor la comunitatea bunurilor, în *Bellum Judaicum* el spune următoarele: „Ba chiar detestă bogăția, la ei este de admirat instituția comunității bunurilor și între ei nu se poate găsi nici măcar unul care să posede mai multe bunuri decît celălalt și au declarat că cei care voiesc să se alăture disciplinei lor, vor fi datori să-și predea bunurile asociației“. În *Antiquitates* arată că „ei se consacră pe deplin agriculturii. Bunurile (*facultates*) le posedă în comun și nici unul mai bogat nu folosește mai mult din avutul său decît cel ce nu are nimic“, I. Flavius, *Antiquitates Judaicae*, XVIII, 2.